

Atabetü'l-Hakayık'ta Birleşik Eylemler

Aziz Merhan*

Özet: Birleşik eylemler, Türkçenin henüz aydınlığa kavuşturulamamış bir alanıdır. Meselenin çözümüne giden yolda bir katkı niteliğindeki bu çalışmada, Reşit Rahmeti Arat'ın bilim dünyasına sunduğu Edib Ahmed'in 12. yüzyılda kaleme aldığı *Atabetü'l-Hakayık* adlı eserindeki birleşik eylemler ele alınmıştır. Her ne kadar Arat, eserde yardımcı eylemlerin genelede çok az (*bil-*, *u-*, *bir-* ve *tur-* olmak üzere dört yardımcı eylem) kullanıldığını belirtmişse de bunun eksik kaldığı kanısındayız. Onun yardımcı eylemden kast ettiği bizim betimleyici (deskriptif) olarak gördüğümüz eylemlerdir. Bu türden eylemler, asıl anlamlarını yitirerek ulaç (gerundium) eki almış esas eylemlerin anlamlarını kılış (aktionsart) bakımından belirlemektedir. Bizim belirlememize göre *Atabetü'l-Hakayık*'ta sekiz betimleyici eylem bulunmaktadır. Birleşik eylemlerin diğer grubunu zarf görevindeki ilk eylemin belirleyici (protodeskriptif) olduğu, asıl anlamı ise ikinci eylemin taşıdığı birleşik eylemler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Atabetü'l-Hakayık*, Karahanlı Türkçesi, birleşik eylemler, betimleyici eylemler, belirleyici eylemler.

1. Giriş

Birleşik eylemler hakkında Türkologların ileri sürdüğü -kimi zaman birbirinden farklı- görüşler¹ esasında birleşik eylem şöyle tanımlanabilir. Bir eylemin yardımıyla en az bir ad ve bir eylemin oluşturduğu söz öbeğidir. Bu öbekteki ikinci unsur çekime giren, kişi ekleri alan ve birleşik eylemin vazgeçilmez unsuru olan yardımcı eylemdir. Buna göre ilk akla gelen *ad+eylem* ve *eylem+eylem* birleşmesi biçiminde görülen iki tür birleşik eylem olduğudur. Ancak bir ad ile bir eylemin birliğinden oluşan öbekleri birleşik eylem değil, yardımcı eylemle oluşarak bildirme görevini üstlenmiş gruplar olarak görmek gerekir.² Ayrıca “anlam kaymasına uğramış ve deyimleşmiş olan birleşik fiilleri (Korkmaz 2003: 638-641) de aynı nedenle birleşik eylemler grubunda değerlendirmiyoruz. Sözün özüyle kimi adlara gelerek onları eylem durumuna dönüştüren yardımcı eylemlerle oluşan öbekler birleşik eylemler değildir. Bize göre birleşik eylemde esas olan iki eylemin birleşmesi, anlamca bütün-

* Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / İSTANBUL
azizmerhan@gmail.com

lük taşıyan iki eylemin birliğidir. *Atabetü'l-Hakayık*'taki³ birleşik eylemler iki eylemin birliği esasında iki grup altında toplanabilir. Betimleyici (deskriptif) ve belirleyici (protodeskriptif) eylemler. Bunlara üçüncü bir grup olarak *bol-* "olmak" ve *er-* "imek" eylemleriyle yapılan karmaşık (komplex) eylemler eklenebilir. Karmaşık eylemler partisip ekleri almış eylemlerle bir araya gelecek onların kılış ve oluşlarındaki zaman ve tarzı etkileyerek birleşik eylem durumuna sokarlar. Eserimizde *bol-* eylemi üç yerde ([105] *biliglig biligni edergen bolur* "Bilgiyi [her zaman] bilgili arar.", [309] *haris tirip armaz usanmaz bolur* "Açgözlü, [mal] toplamaktan yorulmak ve usanmak bilmez.", [367] *iter bolsang işni sanıp saknıp it* "Bir iş yapacaksan, düşünüp taşınarak yap.") ve *er-* beş yerde ([36] *tutar erse* "tutarsa", [151] *yangşar erse* "gevezelik ederse", [207] *tattıng erse* "tattın ise", [299] *yıgđıng erse* "yıgđın ise", [485] *körmez erdi* "görmez idi") geçmektedir.

Çalışmamız için *Atabetü'l-Hakayık*'ın Reşid Rahmeti Arat (1900-1964) tarafından bilim dünyasına sunulmuş baskısından (TDK yayınları, İstanbul 1951) yararlandığımız için verilen örneklerin önündeki köşeli ayrıçlar bu baskıdaki dize sıralamasını göstermektedir. Ayrıca alıntılarda çeviri yazı kurallarına uymanın önemli olmadığı düşüncesiyle Türkçe abece yeğlenmiştir.

2. Betimleyici Eylemler

Betimleyici (deskriptif) eylemler, asıl anlamlarını yitirerek ulaç (gerundium) eki almış eylemlerle birleşerek anlam birliği oluşturan sözcük grubudur. Bir başka ifadeyle bunlar esas eylemlerin anlamlarında değişime⁴ yol açmaktadırlar. Karmaşık bir hareketi anlatmak için bir araya gelen iki eylemden sonra bulunan çekimli eylem, zamanla sık kullanımdan ve belki de yabancı dillerin etkisiyle bir değişime uğrayarak asıl anlamını yitirip yardımcı eylem görevini üstlenmiştir (Arat 1928:1). Öte yandan esas eylem ise ulaç ekli yapıyla asıl anlama sahiptir. Günümüzde özellikle yeni Uygurca (bk. Scharlipp 1984) ve Özbekçede (bk. Tulum 1997) yaygın bir biçimde görülen bu eylemlerin asıl işlevleri esas eylemi kılış (aktionsart) açısından betimlemektir. *Atabetü'l-Hakayık*'ta aşağıda tek tek ele alınacak olan sekiz adet betimleyici eylem bulunmaktadır.

2.1. bil- "bilmek": *Bil-* eylemi *A/U* ulaç eki almış eylemlere gelerek "yapabilme gücü, iktidar olma, yeterlilik" anlamları kazandırmaktadır. Yardımcı eylem görevinde Orhon yazıtlarında ve eski Uygurca metinlerde *körü bil-* biçiminde (Gabain 1950: 249, Korkmaz 1959: 115-116) "muktedir olmak" anlamıyla görülmektedir. Bu konuda özellikle Zeynep Korkmaz'ın görüşü dikkate değerdir. O, *bil-* eyleminin betimleyici eylem olarak ilk kez Kutadgu Bilig'de geçtiğini (1959: 115) belirttikten sonra bunun tercih edilmesini *u-*

eyleminin “olumlu ifadelerden çekilmeğe yüz tut[ması]”na bağlamaktadır. Ancak hemen sonraki sayfada (116) “ilk anlamını kaybetmiş bir tasvir fiili haline de henüz geçememiştir” diye yazmaktadır. Kutadgu Bilig’e baktığımızda gerçekten de *bil-* eylemini hem gerçek anlamında hem de “yeterlilik” anlamıyla betimleyici eylem biçiminde bulmaktayız. Betimleyici eylem olarak “muktedirlik, yeterlilik” anlamları (KB Beyitler: 329, 1941, 5534, 5993) bildirmekle birlikte bazı örneklerde (KB Beyitler: 713, 724, 984, 987, 1003, 1285, 1287, 1288, 1674, 2077, 2480, 4367, 5396, 5993, 6001, 6438, 6522) yeterlilik anlamı çok belirgin olmasına karşın gerçek anlamını koruduğu görülmektedir. Bazı örneklerde (KB Beyitler: 3179, 3985, 3998, 4038, 4380, 4638, 4693) *bil-* eyleminin asıl ve yeterlilik anlamını birbirinden ayırmak zordur. Aynı durum *Atabetü'l-Hakayık*'ta da karşımıza çıkmaktadır.

[45] **ögü bilmez erke ögüt öğretür**

[46] *anınğ birr u cudı bedi' ihsanı* “Onun [eserin takdim edildiği Büyük Emîr Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey] iyiliği, cömertliği ve eşsiz ihsanı övmesini bilmeyen kimseye övmesini öğretir.”

Bu beyitte *ögü bilmez erke* tamlaması “övmesini bilmeyen adama” veya “övemeyen adama” biçimlerinde günümüz Türkçesine aktarılabilir. Gerçek anlamının yanında “yeterlilik” anlamını da korumaktadır. Ancak şu örnekte “yeterlilik” anlamı kesindir:

[505] *köp ilni körür biz edib sözini*

[506] **bile bilmegendin ular özini** “Birçok kimseleri görüyoruz ki, edibin sözünü anlayamadıkları için kendilerini üzerler.”

Ancak bir yerde “bilmek” anlamı çok belirgindir:

[237] *akı er biligni yete bildi kör* “Cömert adam bilgiyi elde etmesini bildi, gör!”

Bu dizedeki *yete bil-* öbeği “yeterince bilmek” anlamında kullanılmıştır.

2.2. u- “muktedir olmak”: *U-* eylemi Orhon yazıtlarında (Tekin 2006: 238) ve eski Uygurca metinlerde (Çağatay 1947: 245, Gabain 1950: 249) “yapabilmek, muktedir olmak, -ebilmek, gücünde olmak” anlamlarıyla bağımsız eylem iken Karahanlıca (KB, KT ve DLT⁵) ve Harezmi Türkçesi (Akalin 1988: 197) eserlerinde bu özelliği yanında birleşik eylem olarak da görülür. Eylemin zamanla ortadan kalkması muhtemelen bazı Türkologların (Çağatay 1947: 245; Deny 1941: 593, Banguoğlu 1938: 158) Türkçedeki *-AmA-/-UmA-* yetersizlik biçiminin *u-* eyleminin esas eylemle birleşerek kaynaşması sonucunda ortaya çıktığı görüşünü doğrulamaktadır.

Eserimizde iki yerde geçen bu eylem esas eylemle kaynaşmış⁶ durumdadır.

[3] *senamu ayugay seza bu tilim* “Bu dilim [sana=Tanrıya] lâıyık övgü mü söyleyemez”

[274] **yiümedi** *bardı körüng halini* “Yiyemeden gitti görün hâlini”

Her iki örnekte *u-* eylemi *U* ulaç ekli esas eylemlerle (*ayugay* < *ayu ugay*, *yiümedi* < *yiü umadı*) ünlü uyumu kuralına uygun olarak kaynaşmıştır. Eylemin hem olumlu hem de olumsuz biçimleri görülmektedir. Demek ki Türkiye Türkçesinde açıkça görülen *bil-* eyleminin olumlu, *-AmA-/UmA-* biçiminin sadece olumsuzlarda görülmesi olayı *Atabetü'l-Hakayık*'ta yoktur. Bu görünüş bizi, Zeynep Korkmaz'ın yukarıda değindiğimiz *bil-* eyleminin “yeterlilik” ve *u-* eyleminin “yetersizlik” ayrışmasına bu devirde başladığını ileri sürdüğü (1959: 115-116) görüşüne götürmektedir.

2.3. bir- “vermek”:

[313] *aya hırs idisi harışlık nerek*

[314] **ayu bir** *manga bu negüke kerek* “Ey hırs sahibi, açgözlülüğün ne gereği var, bana söyleyiver (açıkça söyle) bu neye yarar?”

Yalnızca bu örnekte karşımıza çıkan *bir-* betimleyici eylemi *ay-* “söylemek” eylemine *u* ekiyle ulanmıştır. Buyruk kipinde kullanılmış olduğundan “tezlik” anlamını barındırmaktadır. Ancak esas eylemin tamamlandığını bildirmektedir. Ayrıca eski Uygurcadaki *ayu bir-* birleşik eylemi için Saadet Çağatay'ın (1947: 244) “söylemiş olmak, katiyetle, esaslıca söylemek” ve Annemarie von Gabain'in (1950: 255) “mitteilen, im Interesse eines anderen” (başkasının menfaati için bildirmek) görüşleri dikkate alındığında *ayu bir* “açıkça söyle, açıkla, ayrıntısıyla anlat” anlamlarındadır.

2.4. kal- “kalmak”: *Kal-* eylemi, esas eylemin dönüşüm sonrası durumunun sürdüğünü bildirmektedir.

[352] **kalur** *sabr idisi sevabın yüdüp* “Sabır sahibi sevap kazanmakla kalır” veya “Sabır sahibi sevapla kazanmış olur.”

Örnekte (*yüdüp kalur*) görüldüğü gibi *p* ulaç ekiyle esas eyleme ulanmıştır.

2.5. kör- “görmek”: *Kör-* eylemi, esas eylemin zaman yitirilmeden yapılması gerektiği isteğini veya ricasını bildirir. Geçişsiz bir eylem olan *bak-* eylemine gelerek “dikkatlice, iyice” anlamı kazandırmaktadır. Esas eylem *a* ulaç eki almıştır.

[99] **baka körgil** *emdi uka sınayu* “Şimdi anlayarak ve sınıyarak [etrafa] iyice bak!”

2.6. tur- “**durmak, ayağa kalkmak, ayakta durmak**”: Betimleyici eylem olarak *tur-* a ve p ulaç ekli eylemlere gelerek esas eyleme süreklilik anlamı katmaktadır.

[175] *serip sinde razing **singip turmasa***

[176] *serermü işingde muni ked sakın* “Sırrın sende sabretmez ve saklanmazsa, arkadaşında sabreder mi; bunu iyi düşün.”

[349] *bela kelse sabr it ferahka küdüp*

[350] **küdüp tur** *ferahka bela renc yodup* “Bela gelirse, ferahı bekleyerek, sabret; bela ve zahmeti yok etmeye çalışarak ferahı bekleyedur!”

[404] *anın künde **arta turur** bu bida'* “Onun için bu bid'at her gün artmaya devam etmektedir.”

[434] *sanga hasret ol tek **tutup turdukung*** “Elinde sürekli tuttuğun [mal] senin için sadece hasrettir.”

2.7. tut- “**tutmak**”: Geçişli eylemlere gelen *tut-* eylemi a ve p ulaç ekli esas eylemlere süreklilik anlamı kazandırmaktadır.

[135] *sözüng boşlag idma **yıga tut** tiling* “Sözünü başıboş bırakma, dilini sıkı tut.”

[511] **bilip tutsa** *her kim edibning sözün*

[512] *halayık ara ol güzünler özin* “Edibin sözünü kim bilip tutarsa, halk arasında kendi itibarını yükseltir.”

2.8. yat- “**yatmak**”: Betimleyici eylem olarak *yat-* esas eylemin kesinlikle son bulunduğunu ve ortaya çıkan yeni durumun devam ettiğini bildirmektedir. Kutadgu Bilig'de birçok örnekte (1286, 3835, 4784, 4785, 4835, 5340, 6404) de aynı işlevi üstlendiğinden betimleyici eylem olması gerektiği -tereddütle de olsa- kanısındayız.

[307] *harışıkını kodur haris er kaçan*

[308] **ölüp yatsa** *toprak içinge kirip* “Açgözlü adam, açgözlülüğü ancak ölüp, toprak altına girdikten sonra bırakır.”

3. Belirleyici Eylemler

Bir başka birleşik eylem öbeği ise Banguoğlu'nun (2004: 414) “yarı tasvir fiilleri” (verbe protodescriptif), Gabain'in (1950: 249 ve 1953: 11) “modale Hilfsverben” (modal yardımcı eylemler), Korkmaz'ın (2003: 636) ise “belirleyici birleşik fiiller” diye adlandırdıkları gruptur. Burada esas olan, çekime

giren eylemin gerçek anlamını korumasıdır. Bu gruba ayrıca, Korkmaz'ın (2003: 637) "ikili birleşik fiiller" olarak gördüğü anlamca birbiriyle kaynaşmış eylem birleşmelerini dâhil etmek gerekir. Birbirlerini karşılıklı etkiledikleri, belirledikleri için bu tip eylemlere belirleyici birleşik eylemler demektedir. Eylem ikilemeleri (hendiadyon) diye de adlandırılabilir bu tür eylemler şunlardır:

- [99] *baka körgil emdi uka sınaı* "Şimdi anlayarak ve sınıyarak [etrafı] iyice bak."
- [112] *cahil yıp arımaz arırsız erür* "Cahil yıkamakla temizlenmez, hep pis olur."
- [118] *kereksiz sözünü kömüp kızleyür* "[Bilgili] gereksiz sözünü gömerek gizler."
- [179] *öng arkış uzadı kopup yol tutup* "Kervanın başı kalkmış ve yolu tutarak uzaklaşmıştır."
- [253] *bahıllık otalap ongulmaz ig ol* "Cimrilik ilaç ile iyileşmez bir hastalıktır."
- [262] *yıgar yımez içmez tutar berk anı* "Toplar, yemez içmez ve onu sıkı tutar."
- [309] *haris tirip arımaz usanmaz bolur* "Açgözlü, [mal] toplamaktan yorulmak ve usanmak bilmez."
- [367] *iter bolsang işni sanıp saknıp it* "Bir iş yapacaksan, düşünüp taşıyarak yap."
- [387] *vefa köli suglup kurup yularlı* "Vefa gölünün suyu çekilip kaynakları kurudu."
- [448] *azu kutsuz ajun karıpmu munar* "Yoksa bu kutsuz dünya ihtiyarlayıp bunadı mı?"
- [474] *kerek kıl tap ay dost kerek kıl itip* "İster bunu yeterli bul, ey dost, ister ekle."

tip ay- "demek, söylemek" belirleyici birleşik eylemi için eserde farklı kip ve zamanlarda kullanılmış dört örnek bulunmaktadır.

- [65] *öküş az tip aımaz pezirler tengiz* "Deniz az veya çok demeden bunu kabul eder."
- [129] *eşitgil biliglig negü tip ayur* "Dinle bilgili adam ne söylüyor."
- [188] *çıgaylık tip aıma tavar yoklukın* "Mal yokluğuna fakirlik deme."

[191] *tarıglık tip aymış ajunni resul* “Resul, dünya için tarladır demiş.”

Verilen örneklere bakıldığında belirleyici birleşik eylemlerin üç türlü olduğu (krş. Çağatay 1942: 37) görülecektir. Birinci türdeki *yimez içmez ve armaz usanmaz* örnekleri birbirlerini tamamlayan yakın anlamlı eylemler olup geniş zamanın olumsuz çekimindedir. İkinci türdeki *uka sinayu, sanıp saknıp ve suglup kurup* örneklerinde eylemler *a/u* ve *p/p* ulaç ekleri almışlardır. Diğer türdeki *yup arımaz, kömüp kızleyür, kopup uzadı, otalap ongulmaz, karıp munar, itip kıl, tip aymaz, tip ayur, tip ayma ve tip aymış* örneklerinde birinci eylem *p* ulaç ekli iken, ikinci eylem zaman eki almıştır. Ancak ulaçlı yapıda veya çekimli eylem durumunda olmaları onların belirleyicilik özelliklerini göstermemektedir. Belirleyici eylemlerin en belirgin özelliği ise yakın anlamlı, anlam açısından birbirlerini tamamlayıcı veya karşılıklı etkilemeleridir. Her iki eylem de gerçek anlamını korumaktadır.

4. Sonuç

En az iki eylemin birleşmesine dayanan birleşik eylemlerden betimleyici görevini üstlenen, *A/U* ve *p* ulaç ekleri alan esas eylemlere gelerek onları tarz ve çeşit bakımından betimleyen eylemler ile iki eylemin birbirlerini karşılıklı belirlediği eylemler *Atabetü'l-Hakayık* gibi küçük bir eserde (512 dize) bile dikkat çekicidir. “Muktedirlik” anlamı katan *u-* eylemi dışındaki yedi betimleyici eylem kılınış (aktionsart) açısından kısaca değerlendirildiğinde; *bil-* eyleminin yeterlilik, *bir-* tamamlanma, *kal-* ve *yat-* eylemleri süreklilik, *kör-* istek veya rica, *tur-* ve *tut-* ise süreklilik anlamlarını kazandırdıkları görülmektedir. Ayrıca bu eylemlerden dördü geçişli (*bil-*, *bir-*, *kör-*, *tut-*) ve dördü geçişsiz (*kal-*, *tur-*, *u-*, *yat-*) eylemdir. İkinci gruptaki eylem birleşmeleri, dört örnekteki *tip ay-* dışında onbir örnekte karşımıza çıkmaktadır. Ulaç veya zaman eki almış olmalarının önemli olmadığı belirleyici eylemlerde yakın anlam veya anlamsal bütünlük esastır. Betimleyici eylemlerde çekimli durumdaki ikinci eylem esas eylemi kılınış (aktionsart) açısından betimlerken, belirleyici eylemler gerçek anlamlarını koruyarak birbirlerini tamamlamaktadır.

Açıklamalar

1. Bazı görüşler için bk. Ölmez 2003, Banguoğlu 2004: 404-414, Ergin 1985: 665-672, Gabain 1953: 1-28, Hacıeminoğlu 1991: 255-276 ve Korkmaz 2003: 606-641. Bunlar dışında Scharlipp'in yeni Uygurcada ulaçtan sonra yardımcı eylem olarak kullanılan ve kendisinden önceki eylemi farklı tarzda içerik bakımından değiştiren eylemlerin işlevleri hakkındaki (Berlin 1984) başlıklı incelemesi ile Schönig'in, sadece Tatarcadaki birleşik eylemleri değil, birleşik eylemler hakkın-

- daki genel görüş ve düşünceleri de içeren (1984) çalışması bu konudaki dikkate değer iki önemli eserdir.
2. Bu görüşümüz Zühal Ölmez'in (2003: 102) görüşüyle örtüşmektedir. Ayrıca Ercilasun Kutadgu Bilig Grameri-Fill (1984: 49-51) adlı incelemesinde Türkçedeki birleşik eylem meselesine değinmenin yanında yardımcı eylem ile bildirme görevini üstlenen yardımcı eylemleri haklı olarak birbirinden ayırmaktadır. Ayrıca bk. Banguoğlu 2004: 410.
 3. "Gerçeklerin eşiği" anlamındaki *Atabetü'l-Hakayık*, muhtemelen bugün Özbekistan sınırlarındaki Semerkand şehrinin yakınlarında bulunan Yüknek adlı bir köyden olan Edib Ahmed tarafından 12. yüzyılda "türki" (473. dize) veya "kaşğari" (499. ve 501. dizeler) dilde kaleme alınmıştır. 512 dizeden (40 beyit ve diğerleri dörtlükler biçiminde) oluşan öğütler kitabıdır. Eser hakkında daha fazla bilgi için bk. Arat 1951: 5-39.
 4. Schönig'in (1984) deyimile bu, "Spezifizierung der Hauptverbveränderung" (esas eylemdeki değişimin belirlenmesi) veya "Phasenspezifizierung" (aşama belirlenmesi) biçimindedir.
 5. DLTde u- "kudreti olmak, gücü yetmek" eylemi *arparız at aşumas, arkasız alp çeriğ sıyumas* "arparız at koşamaz, yardımcısı olmayan yiğit, asker yenemez" (I-123), *arkasız er çeriğ sıyumas* "yardımcısı olmayan yiğit, asker yenemez" (I-128) ile *taşğ isrumasa öpmiş kerek* "taşı ısramayın öpmeli" (I-163) olmak üzere üç atasözünde bi-tişik yazılmıştır. İki kayıta ise kalıplaşmış olarak bulunmaktadır: *uğança* "gücün yettiğince" (II 44) ve *uğan Tengri* "her şeye gücü yeten Tanrı (I 77).
 6. Devrin diğer eseri Kutadgu Bilig'de (5863. beyit) *sernü uma-* "sakinliğini koruyabilmek" örneğinde esas eylemden ayrı yazılmıştır.

Kaynaklar ve Kısaltmalar

Akalın, Mehmet (1988). *Tarihî Türk Şiveleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.

_____ (1928) = Rachmatullin, G. R., *Die Hilfsverben und Verbal-adverbien im Altäischen*. Weimar. (= Ayrı basım: *Ungarische Jahrbücher*, Band VIII, Heft ¼)

_____ (1951). *Atebetü'l-Hakayık*. İstanbul: TDK Yay.

_____ (1979). *Kutadgu Bilig III. İndeks*. Haz. Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya ve Nuri Yüce. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.

Banguoğlu, Tahsin (1938). *Altosmanische Sprachstudien zu Süheyl-ü Neubahar*. Breslau: Pries Verlag.

_____ (2004). *Türkçenin Grameri*. 7. Baskı. Ankara: TDK Yay. (1. Baskı 1959).

- Çağatay, Saadet (1942). “Uygurcada Hendiadyoinler”. *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*. (1978). Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay. 29-66.
- _____ (1947). “Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları III Gerundifler”. *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*. (1978). Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay. 235-252.
- Deny, Jean (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*. Çev. Ali Ulvi Elöve. İstanbul: TDK Yay.
- DLT = Besim Atalay (1988). *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi I-III*. Ankara: TDK Yay.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1984). *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yay.
- Ergin, Muharrem (1985). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Gabain, Annemarie von (1950). *Alttürkische Grammatik*, Leipzig: Harrassowitz Verlag.
- _____ (1953). “Verbalkompositionen im Türkischen”. *TDAY Belleten*: 1-15.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1991). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. Ankara: Cönk.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2003). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- KB = Reşid Rahmetî Arat (1991). *Kutadgu Bilig I. Metin ve II. Çeviri*. Ankara: TDK Yay.
- Korkmaz, Zeynep (1959). “Türkiye Türkçesinde ‘İktidar’ ve ‘İmkân’ Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri”. *TDAY Belleten*: 107-124.
- _____ (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yay.
- KT = Aysu Ata (2004). *Türkçede İlk Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası)*. Ankara: TDK Yay.
- Ölmez, Zühal (2003). “Çağataycada Yardımcı Eylemler ve Deyimler Üzerine”. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003 Mustafa Canpolat Armağanı*. Yay. Haz. Aysu Ata ve Mehmet Ölmez. Ankara: [yayınevi yok].
- Scharlipp, Wolfgang-Ekkehard (1984). *Auxiliarfunktionen von Hauptverben nach Konverb in der neuuigurischen Schriftsprache von Sinkiang*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Schönig, Claus (1984). *Hilfsverben im Tatarischen: Untersuchungen zur Funktionsweise einiger Hilfsverbverbindungen*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

- _____ (1996). "Komplexe Verben im *Babur-name* (Haidarabad-Kodex)". *Ural-Altäische Jahrbücher Neue Folge*, Band 14. 206-217.
- Tekin, Talat (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- _____ (2006). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK Yay.
- Tulum, Mehmet Mâhur (1997). *Özbekçe'de Tasvir Yardımcı Fiilleri*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Compound Verbs in *Atabetü'l-Hakayık*

Aziz Merhan*

Abstract: Compound verbs are an area of Turkish yet to be enlightened. This study, a contribution in the way of a solution to this matter, is about compound verbs in *Atabetü'l-Hakayık*, Edib Ahmet's work of the 12th century, introduced by Reşit Rahmeti Arat to the world of science. Although Arat states that very few auxiliary verbs are used in the work (four auxiliary verbs, which are *bil-*, *u-*, *bir-*, and *tur*), we think this information is inadequate. The verbs Arat names as auxiliary words are descriptive verbs to us. These kinds of verbs determine – in terms of aktionsart – the meanings of main verbs that have lost their real meanings and have taken a converb. According to our study, there are eight descriptive verbs in *Atabetü'l-Hakayık*. The other group of compound verbs consists of compound verbs where the first verb in adverb form is protodescriptive, and the real meaning is conveyed by the second verb.

Key Words: *Atabetü'l-Hakayık*, Karahanidish, compound verbs, descriptive verbs, protodescriptive verbs.

*Yıldız Teknikal University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature / İSTANBUL
azizmerhan@gmail.com

Составные глаголы в «Атабетюль Хакайык»

Азиз Мерхан*

Резюме: Составные глаголы являются еще недостаточно исследованной областью турецкого языка. Настоящая работа, нацеленная на внесение вклада в решение этого вопроса, исследует составные глаголы в произведении Эдип Ахмеда «Атабетюль Хакайык», написанного в 12-ом веке, ставшим известным науке благодаря усилиям Решит Рахмети Арата. Несмотря на то, что Арат указывает на ограниченное использование вспомогательных глаголов в данной работе (четыре вспомогательных глагола как *bil-*, *u-*, *bir-*, и *tur-*), считаем, что этого недостаточно. Арат подразумевал под вспомогательными глаголами только описательные глаголы. Согласно нашим исследованиям, в «Атабетюль Хакайык» есть восемь описательных глаголов. Другая группа составных глаголов состоит из глаголов, где первый определяющий глагол имеет форму наречия, а основное значение передается вторым глаголом.

Ключевые Слова: «Атабетюль Хакайык», караханидский язык, составные глаголы, описательные глаголы, определяющие глаголы.

* Технологический университет Йылдыз, факультет естественных наук и литературы, кафедра турецкого языка и литературы / Стамбул
azizmerhan@gmail.com